PROTIALKOHOLICKÝ OBZOR

25, 1990, 5, s. 267 – 276

OSOBNOST A POKUS O KLASIFIKACI ŽIVOTNÍHO STYLU KRIMINÁLNÍHO TOXIKOMANA – I. ČÁST

I. BUDKA, K. NETÍK

Kriminalistický ústav VB, Praha,
ředitel: JUDr. Z. Konrád, CSc.;
Kabinet soudní psychiatrie ILF, Praha,
ředitel: doc. MUDr. J. Gebhart, CSc.

Souhrn

Autoři řeší na základě empirického výzkumu některé vybrané problémy charakteristik osobnosti kriminálních toxikomanů a pokouší se o klasifikaci jejich životního stylu. Dochází k závěru, že toxikomanická subkultura tvoří specifickou část širší kriminální subkultury, nebo že se eventuálně alespoň z větší části obě skupiny překrývají. Naprostá většina kriminálních toxikomanů projevuje alespoň jeden ze tří výrazně sociálně deviantních hypotetických životních stylů – neodpovědný, nestálý, egocentrický, bezohledný a úpadkový, depravovaný, které se v realitě kombinují, vždy s jedním dominujícím vzorcem chování. Z tohoto poznání vyplývá i obtížná orientace v zacházení s kriminálním toxikomanem. Ta spočívá mj. v poznání sociálního pozadí a náhradě toxikomanické ideologie sociálně přijatelným systémem motivací a přitažlivými formami trávení volného času.

Klíčová slova: drogová delikvence – kriminální toxikoman – prevence.

И. Будка, К. Нетик: ЛИЧНОСТЬ И ПОПЫТКА КЛАССИФИКАЦИИ ОБРАЗА ЖИЗНИ НАРКОМАНА–ПРЕСТУПНИКА

Резюме

На основе эмпирических исследований в статье решаются некоторые избранные проблемы характеристик наркоманов-преступников и делается попытка классификации их образа жизни. Авторы приходят к заключению, что субкультура наркоманов представляет собой специфическую составную часть более широкой субкультуры преступников, или же обе группы большей частью совпадают. Подавляющее большинство наркоманов-преступников ведет по крайней мере один из трех социально девиантных образа жизни – безответственный, неустойчивый, эгоцентрический, бесцеремонный и декадентский, которые в реальной жизни сочетаются, причем всегда один образец поведения является доминирующим. Из этого вытекает и трудная ориентация в обращении с наркоманами-преступниками. Она заключается также в познании социального фона и в замене идеологии наркомана социально приемлемой системой мотивировок и привлекательными формами использования свободного времени.

Ключевые слова: правонарушительство наркоманов – наркоман-преступник – профилактика.

I. BUDKA, K. NETÍK/ OSOBNOST A POKUS O KLASIFIKACI ŽIVOTNÍHO STYLU KRIMINÁLNÍHO TOXIKOMANA – I. ČÁST

I. Budka, K. Netík: PERSONALITY AND AN ATTEMPT TO CLASSIFY LIFE STYLE OF A CRIMINAL ADDICT

Summary

The authors try to solve some representative problems of criminal addicts' characteristics and to classify their life style on the basis of empirical research. They conclude that addicts' subculture forms a specific part of wider criminal subculture or that both parts eventually at least overlap in a greater extent. Overwhelming majority of criminal addicts exhibits at least one of the three prominently socially deviant hypothetical life styles – irresponsible, unstable, egocentric, ruthless and decaying, which in reality they always combine with a dominant pattern of behavior. Out of this knowledge issue orientation problems how to treat a criminal addict. It is necessary to know social background and replacement of addicts ideology by socially acceptable system of motivations and attractive forms of spending free time.

Key words: drug abuse – a criminal addict – prevention.

I. Budka, K. Netík: PERSÖNLICHKEIT UND VERSUCH EINER KLASSIFIKATION DES LEBENSSTILS EINES KRIMINELLEN TOXIKOMANEN

Zusammenfassung

Die Autoren versuchen aufgrund empirischer Forschungen einige ausgewählte Probleme der Persönlichkeitscharakteristik von kriminellen Toxikomanen zu lösen und ihren Lebensstil zu klassifizieren. Sie kommen zu dem Schluß, daß die Toxikomanen-Subkultur einen spezifischen Teil der breiten kriminellen Subkultur bildet oder daß sie sich eventuell wenigstens zum großen Teil überdecken. Der überwiegende Teil der kriminellen Toxikomanen ist durch mindestens einen der drei sozial deutlich abweichenden hypothetischen Lebensstile gekennzeichnet – verantwortungslos, unbeständig, egozentrisch, rücksichtslos und dekadent, depraviert, welche in der Realität immer kombiniert sind stets mit einem dominierenden Verhaltensmuster. Aus dieser Erkenntniss geht auch die schwierige Orientierung im Umgang mit dem kriminellen Toxikomanen hervor. Diese beruht u.a. im Kennenlernen des sozialen Hintergrundes und im Ersatz der Ideologie des Toxikomanen durch ein sozial annehmabares Motivationssystem mit ansprechenden Formen der Freizeitgestaltung.

Schlüsselwörter: Drogendeliquenz – krimineller – Toxikomane – Vorbeugung.
Protialkohol Obz, 25, 1990, 5, s. 267 – 276

Studie prezentuje některé další dílčí výsledky výzkumu nealkoholové toxikomanie a trestné činnosti s ní související a navazuje tak na naše předchozí sdělení (Budka, Netík, 1989). Soustředili jsme se především – v souladu se zaměřením dané etapy výzkumu – jednak na specifické aspekty osobnosti kriminálních toxikomanů a jejich jednotlivé charakteristiky, a jednak jsme se pokusili o klasifikaci jejich životního stylu. Kompletní podrobné výsledky naleznou zájemci v připravované monografii, která je de facto závěrečnou zprávou z výzkumu subúkolu č. 2 DÚ IX-5-8/04 SPZV, řešeného ve Výzkumném ústavu kriminologickém při GP ČSFR.

Metodika

Výzkum proběhl v letech 1987 – 1989 a byl orientován pouze na kriminální toxikomany. Zkoumanými subjekty byly osoby stíhané v době od 1. 4. 1987 do 31. 3. 1988 pro trestnou činnost, u nichž bylo vyšetřovatelem z důvodu podezření na abúzus či závislost na návykových látkách nařízeno zkoumání duševního stavu. Výběr 20 okresů Čech a Moravy, kde výzkum probíhal, byl stanoven tak, aby pokrýval jak lokality s tradičně vysokým, tak středním i nízkým výskytem trestné činnosti souvisejícím se zneužíváním návykových látek.

Snahou bylo získat maximum informací, vypovídajících o relevantních biopsychosociálních, kriminologických, kriminalistických i trestně právních charakteristikách osob, zneužívajících návykové látky. Ke sběru především anamnestických a osobnostních dat přímo od zkoumaných subjektů byl zkonstruován dotazník pro znalce – psychiatry, opírající se do jisté míry o původní techniku Vojtíkovu, zahrnující celkem 115 proměnných. Byl tak vytvořen soubor 122 osob (z toho 18 žen). Ex post byl shodný dotazník excerptován ze znaleckých posudků osob zneužívajících návykové látky, znalecky vyšetřovaných pro účely trestního stíhání v Psychiatrické léčebně Opava v letech 1985 až 1987. Tento soubor tvořilo 56 osob (z toho 3 ženy). S ohledem na výsledky třídění I. stupně, které ukázalo téměř shodné rozložení sledovaných znaků u osob zařazených v obou souborech, byly pro další statistické zpracování oba soubory sloučeny v jeden, jehož celkový rozsah tak tvořilo 178 osob, převážně mužského pohlaví (muži : n = 157, ženy : n = 21). Statistická komparace byla provedena na celém vzorku, přičemž do klasifikace byli zařazeni pouze muži.

Sondou do rejstříku trestů bylo sledováno u osob, které byly již v minulosti alespoň jedenkrát pravomocně odsouzeny pro trestnou činnost, 39 proměnných. Výběr dat sledoval průběh a charakteristiku kriminální kariéry celkem 109 osob (tj. 61 % celého souboru), přičemž analyzované údaje vypovídají zejména o:

- frekvenci, druhu a závažnosti první trestné činnosti;
- druhu prvního uloženého trestu a ochranného opatření;
- frekvenci, druhu a závažnosti další trestné činnosti (intenzita recidivy);
- frekvenci a druhu dalších uložených trestů a ochranných opatření (intenzita trestně právní kontroly a úhrnné době trávené v NVÚ).

Kriminalisticky relevantní data byla zjišťována původním dotazníkem pro vyšetřovatele, zahrnujícím 20 proměnných. Ten dokresloval jednak „drogovou kariéru" z aspektu spojení s kriminální aktivitou, jednak se soustředil hlavně na aktuální trestnou činnost i z pohledu průběhu odhalování a vyšetřování trestné činnosti související s nealkoholovou toxikomanií. V záznamovém archu tak vyšetřovatelé uváděli např. způsob odhalení vyšetřované trestné činnosti a vedení trestního stíhání, modus operandi stíhaných skutků, postoj obviněného v přípravném řízení apod. Byl tak vytvořen soubor 103 osob (muži: n = 76, tj. 73,8 %; ženy: n = 27, tj. 26,2 %), který byl shodně statisticky analyzován.

V první etapě statistického zpracování dat bylo provedeno třídění I. stupně, určené ke zjištění rozložení proměnných – položek zmíněných dotazníků. Poté byly vybrány – na základě analýzy jednotlivých proměnných – z každého dotazníku znaky jako třídící proměnné.

Další etapou bylo tedy třídění II. stupně, které poskytlo srovnání jednotlivých podsouborů vzniklých tímto tříděním (tzv. rozdílové hypotézy). Ke srovnání bylo užito testovacího kritéria chí kvadrát (X^2).

U každého zjištění je vždy uvedena hodnota X^2, počet stupňů volnosti, hladina významnosti. Hladina významnosti je označována symbolicky: + = $p < 0,05$; + + = $p < 0,01$; + + + = $p < 0,001$.

V další etapě byla zjišťována míra těsnosti vztahu mezi 23 vybranými proměnnými. Byl užit Pearsonův korelační koeficient. Pro tento účel byla především kvalitativní data dichotomizována.

U každého zjištění, resp. tabulky je vždy uvedena hodnota testovacího kritéria r a zvolené hladiny významnosti: + = $p < 0,05$ a + + = $p < 0,01$. Počet stupňů volnosti je vždy DF = 176.

V závěrečné etapě statistického zpracování dat bylo již zmíněných 23 proměnných, vztahujících se k edukačnímu procesu, profesionálnímu vývoji, kriminální a toxikomanické kariéře podrobena faktorové analýze s cílem klasifikovat životní styly zkoumaných kriminálních toxikomanů. K extrakci faktorů bylo užito techniky komponent, počet faktorů byl volen pomocí Kaiser – Gottmanova kritéria. Faktory byly rotovány ortogonální technikou Varimax.

Pro interpretaci byly voleny faktorové zátěže vyšší než ± 0,300. Pro každého jednotlivce bylo spočítáno faktorové skóre naznačující míru dané charakteristiky. Faktorová skóre jsou normalizována, s průměrem $\bar{x} = 0$ a směrodatnou odchylkou SD = ± 1.

V textu popsané životní styly kriminálních toxikomanů mají hypotetický charakter.

Výsledky a diskuse

a) Korelační hypotézy

Funkční dezorganizace rodiny zkoumaných osob je doprovázena strukturální dezorganizací ($r = 0,311^{++}$). Vyplývá především z poruchových vztahů mezi rodiči, jež se přenášejí do vztahů k dětem ($r = 0,201^{+}$). Čím menší má jedinec pocit bezpečí v primární sociální skupině (v rodině), čím jsou jeho vazby na ní poruchovější, tím spíše bude projevovat sklon ke kontaktům s kriminální subkulturou ($r = 0,515^{++}$). Tento kontakt bude spíše trvalejší povahy, tzn. měl-li jedinec kontakt s kriminální subkulturou v minulosti, bude jej mít i později ($r = 0,210^{+}$).

Zjištěné – vesměs vysoce významné – závislosti vybraných proměnných poukazují na mnohočetnost jednou se vyskytnuvších poruch sociálního vývoje zkoumaných osob (tab. 1). Na tomto základě lze skutečně hovořit o sociálně deviantním vývoji.

V tabulce uvedené – vesměs velmi těsné – vazby poruch edukačního procesu, profesionálního vývoje, rodinných vztahů i socializačního procesu (kontakt s VB) naznačují příbuznost toxikomanů, v jejichž vývoji se tyto poruchy objevují, s kriminální populací netoxikomanickou. Jednotlivé proměnné jsou v kriminologii považovány za příznaky sociálně deviantní „životní cesty". Vysoce významná závislost absencí a konfliktů v zaměstnání ($r = 0,512^{++}$) naznačuje možnost výkladu těchto zjištění – absence ve škole a v zaměstnání, útěky z domova jsou vlastně únikovými reakcemi vyplývajícími jednak z neschopnosti řešit problémy, vyrovnat se se zátěží, jednak z nedostatečné motivace k výkonu anebo snížených rozumových schopností. To podporuje zjištěná významná závislost znaku „útěky z domova" a „realističnost životního stylu" ($r = 0,234^{+}$), poukazující na společný charakter obou znaků – rezignaci před potížemi.

Nepřekvapuje zjištěná statisticky významná závislost úrovně vzdělání a úrovně rozumových schopností. Čím nižší je posledně zmíněná, tím nižší je dosažené vzdělání. Neúspěchy ve škole, frustrace z nich vyplývající, nepůsobí příznivě na formování mo-

Tabulka 1. Míry závislosti proměnných (r) odrážejících charakter sociálního vývoje

r	záško-láctví	útěky z domova	první kontakt s VB	absence v zaměstnání	konflikty v zaměstnání
úroveň vzdělání	0,510^{++}	0,292^{++}	0,388^{++}	0,210^{+}	0,209^{+}
záško-láctví	–	0,539^{++}	0,304^{++}	0,293^{++}	0,317^{++}
útěky z domova	0,539^{++}	–	0,203^{+}	0,282^{++}	0,325^{++}

Tabulka 2. Míry závislosti (r) odrážející vazbu mezi některými osobnostními charakteristikami a sociálním vývojem

	úroveň vzdělání	záško-láctví	útěky z domova	realističnost životního stylu
rozumové schopnosti	0,235^{+}	0,220^{+}	0,261^{++}	–0,319^{+}
poruchy sebehodnocení	0,212^{+}	0,198^{+}	0,146	–0,414^{++}
poruchy osobnosti	–0,060	0,006	0,115	–0,390^{++}

Tabulka 3. Míry závislosti (r) odrážející vazbu mezi vybranými charakteristikami osobnosti a podmínkami jejího vývoje (sociálního prostředí)

	sociální patologie v peristasi	poruchové vazby na primární skupinu	styk s delikventní subkulturou v minulosti
rozumové schopnosti	0,208^{+}	0,125	0,058
poruchové sebehodnocení	0,258^{++}	0,367^{++}	–0,029
porucha osobnosti	0,388^{++}	0,230^{+}	0,210^{+}

tivace ke školnímu výkonu, což se samozřejmě odráží i v docházce. Vazba záškoláctví a úrovně rozumových schopností poukazuje na zvýšenou pravděpodobnost sociálně deviantního vývoje u jedinců méně nadaných. Odrazem těchto skutečností je zjištěná vysoce významná vazba mezi rozumovými schopnostmi a útěky z domova. Snížené

Tabulka 4. Míry závislosti (r) naznačující vazby mezi vybranými osobnostními proměnnými

	porucha osobnosti	porucha sebehodnocení
rozumové schopnosti	$0{,}258^{++}$	$0{,}308^{++}$
porucha osobnosti	–	$0{,}214^{+}$

Tabulka 5. Míry závislosti (r) vybraných proměnných kriminální kariéry

	nerealistický životní styl	styk s delikventní subkulturou v minulosti
věk v době prvního kontaktu s VB	$-0{,}212^{+}$	$0{,}218^{+}$

Tabulka 6. Míry závislosti naznačující vztah osobnosti k abúzu alkoholu

r	záško-láctví	rozumové schopnosti	porucha osobnosti	poruchové sebehodnocení	soc. patologie v peristasi
abúzus alkoholu	$0{,}301^{++}$	$0{,}254^{++}$	$0{,}297^{++}$	$0{,}209^{+}$	$0{,}208^{+}$

Tabulka 7. Míry závislosti (r) mezi proměnnými vztahujícími se k počátku návykového chování a sociálnímu prostředí

r	abúzus drog ve skupině	styk s delikventní subkulturou v minulosti	sociální patologie v peristasi
první zneužití drog v partě	$0{,}431^{++}$	$0{,}243^{+}$	$0{,}231^{+}$

rozumové schopnosti mají za následek častější selhání v interpersonálních vztazích a i v dalších sférách sociálního života. Opakované neúspěchy při uspokojování významných životních potřeb sekundární povahy zpětně ovlivňují osobnost v nepříznivém směru a tudíž i její chování. Nepřekvapí proto vysoce významná vazba úrovně rozumových schopností a realističnosti životního stylu. Čím nižší úroveň rozumových schopností, tím méně realistický bude životní styl kriminálního toxikomana, nejspíše ve směru rezignace před životními obtížemi. Opakované neúspěchy zpětně ovlivňují především ty složky osobnosti, jejichž vývoj je úzce spjat se sociálním prostředím. Na to poukazují zjištěné vazby poruch sebehodnocení s úrovní vzdělání a záškoláctvím. Odrazem poruchového sebehodnocení je nerealistický životní styl, jakožto globální

Tabulka 8. Míry závislosti (r) tempa rozvoje toxikomanického chování a osobnosti, resp. jejích projevů

r	úroveň vzdělání	záškoláctví
rychlost rozvoje návyku	$0{,}214^{+}$	$0{,}199^{+}$

Tabulka 9. Míry závislosti (r) změny osobnosti vlivem drogy a proměnných vztahujících se k osobnosti, eventuálně okolnostem abúzu drog

r	porucha osobnosti	abúzus drog ve skupině
změna osobnosti vlivem drog	$0{,}327^{++}$	$-0{,}221^{+}$

ukazatel adaptivity sociálního chování, resp. její nedostatečnosti. Jedinec s adekvátním sebehodnocením bude mít sklon k realistickému životnímu stylu.

Se shora uvedeným úzce souvisí míra angažovanosti jedince v interpersonálních vztazích. Čím menší je realističnost životního stylu jedince, tím spíše bude žít v sociální izolaci a naopak. To naznačuje zjištěná vysoce významná závislost realističnosti životního stylu a charakteru vazeb na referenční sociální skupinu ($r = -0{,}337^{++}$).

Vzájemná vazba rozumových schopností a aktuálního kontaktu jedince s kriminální, eventuálně toxikomanickou subkulturou může spočívat jednak ve sklonu osob s nižšími rozumovými schopnostmi (podprůměrnými až defektními) vytvářet vztahy tohoto druhu, jednak v tendenci znalců – psychiatrů diagnostikovat nižší úroveň rozumových schopností u příslušníků kriminální subkultury. Charakter vztahů k referenční skupině patrně není u zkoumaného vzorku osob ovlivňován úrovní rozumových schopností. Nelze tedy říci, že by podprůměrní jedinci projevovali sklon k sociální izolaci.

Vysoce významné vazby byly zjištěny mezi poruchovým sebehodnocením a sociální izolací, resp. aktuálním kontaktem s kriminální subkulturou. Je velmi pravděpodobné, že jedinci s poruchovým sebehodnocením (v obou směrech) budou spíše v interpersonálních vztazích selhávat, ať vlivem své zvýšené citlivosti na eventuální projevy podcenění, nebo v důsledku pocitů nadřazenosti vyplývajících ze sebepřecenění. Následkem toho se mohou častěji dostávat do sociální izolace a ve snaze o kompenzaci se obracet ke kriminální subkultuře. Tento proces bude patrně postupný. Mnohočetná poruchovost sociálních vztahů u jedinců s anomální, eventuálně psychopatickou osobností je vcelku samozřejmá.

Zjištěné vazby vybraných osobnostních proměnných poukazují na vzájemnou podmíněnost rozvoje jednotlivých složek osobnosti. Poruchovost některé z nich nepochybně spoluurčuje inadekvátní rozvoj ostatních, což v konečných důsledcích vede k disharmonickému vývoji celé osobnosti. Jedinci se sníženými rozumovými schop-

nostmi tak velmi pravděpodobně budou projevovat i příznaky poruch osobnosti, včetně inadekvátního sebehodnocení.

Vzhledem k – v podstatě – výlučně diagnostikované psychické poruše u zkoumaných osob, tj. k nevyvážené osobnosti typu psychopatie, jsou svrchu uvedená zjištění samozřejmá. Moderní teorie prakticky ztotožňují dřívější psychopatie s asociální poruchou osobnosti (Doren, D. M., 1987) a poukazují na její souvislost s návykovým chováním. Nepřekvapuje tedy vysoká intenzita kontaktů s kriminální subkulturou u zkoumaných jedinců s poruchou osobnosti, a to jak v minulosti, tak aktuálně. Jedincům s poruchou osobnosti tohoto typu je vlastní inadekvátní sebehodnocení ve smyslu sebepřeceňování. Na to poukázali Walters a White (1989) svým pojmem superoptimismu, opět typickým pro osoby s kriminálním životním stylem.

Souvislosti počátků a rozvoje kriminální kariéry s kontaktem s kriminální subkulturou naznačuje tabulka 5.

Počátky rozvoje kriminální kariéry jsou u kriminálních toxikomanů úzce spjaty se stykem s kriminální subkulturou. Typickým rysem těchto jedinců je snížená frustrační tolerance a defektní schopnost vyrovnávat se se zátěží (porucha adaptačních mechanismů), odrážená nerealistickým životním stylem ve smyslu rezignace před životními obtížemi, eventuálně úniku před nimi. Tak i droga – kromě toho, že je významným prostředkem poskytujícím nové prožitky – představuje relativně pohodlný (alespoň zpočátku) způsob úniku. Kriminální subkultura umožňuje jedinci získat uznání právě pro jeho typické způsoby chování, jež jsou nekriminální populací zpravidla odmítány a tím kompenzuje jeho určitou sociální izolaci, což posiluje a dále upevňuje nerealistický životní styl a „propast" mezi delikventem a společností se dále prohlubuje. Odrazem toho je plná identifikace s kriminální subkulturou, integrace kriminálního životního stylu do typického repertoáru činností jedince (osobnosti) a recidivující trestná činnost. To naznačuje zjištěná vysoce významná vazba nerealistického životního stylu a výskytu sociálně patologických forem chování v peristasi (bezprostředním sociálním okolí $r = -0{,}342^{++}$).

Návykové chování – zde abúzus alkoholu a drog – je jedním z projevů typicky se utvářející osobnosti. Je však určováno nejen samotnou osobností, nýbrž i prostředím v nejširším slova smyslu. To naznačují dále uvedená zjištění.

Abúzus alkoholu je dalším z příznaků sociálně deviantního vývoje. Objevuje se v souvislosti s nízkou úrovní rozumových schopností, poruchou osobnosti ve smyslu psychopatie. Je jedním z prostředků, jež umožňují relativně snadno, tj. s minimálním úsilím uspokojit potřebu stimulace, typickou pro takové jedince. Vysoce významná závislost abúzu alkoholu a úrovně rozumových schopností naznačuje, že ke kombinaci alkohol – drogy mají mezi kriminálními toxikomany sklon především jedinci s podprůměrnými až defektními rozumovými schopnostmi. Poruchovost jejich osobnosti je patrná již v relativně raném věku, mívají neomluvené absence ve škole a řadu dalších potíží poukazujících na neadekvátně probíhající proces socializace. Jejich kontakty s kriminální subkulturou jsou vcelku intenzivní.

Toxikomanické chování je nepochybně do značné míry sociálně podmíněno. Ke své první droze se jedinec často dostává v rámci sociální skupiny vrstevníků – party. Parta, do níž se začleňuje a která jej v podstatě s drogou seznámí, je pro něj i nadále vysoce atraktivní. Patrně si v jejím rámci snadněji obstará drogu, dále skupina vyvíjí specifickou toxikomanickou ideologii, která má jednak zvýšit atraktivitu drogy, jednak poskytuje členům systém racionalizací, jež učiní návykové chování přijatelnějším. Tedy, jedinec, který s drogou začíná v partě, v partě s ní též pokračuje. Z toho též vyplývá nut-

nost orientovat se při zacházení s toxikomany, zvláště kriminálními, na poznání jejich sociálního pozadí. Jakákoliv snaha o terapii se nutně míjí účinkem, vrací-li se postižený jedinec – ať z terapeutického či nápravně výchovného prostředí – zpět do svého sociálního milieu, nevytrhne-li se ze sociálních vazeb, které jeho závislost udržují. Sociální prostředí, v němž toxikomanické chování vzniká a dále se rozvíjí, má často charakter kriminální subkultury; to již bylo ostatně vícekrát zjištěno. Terapeutická situace je o to obtížnější, že velmi často jde o osobnost primárně defektní, jež k takovému prostředí výrazně inklinuje. Terapeutickým cílem pak musí být komplexní změna ve smyslu rekonstrukce osobnosti a změny sociálního prostředí.

Určitou cestou k tomu by mohlo být současné vytržení „nosičů" kriminální a toxikomanické infekce, tj. ideologů z party, ať pomocí trestní represe nebo zdravotnické intervence a infiltrace kvalifikovaných sociálních pracovníků obeznámených s problematikou návykového a kriminálního chování do takové sociální skupiny v terénu, s cílem převést ji vhodnou taktikou k sociálně přijatelným trávením volného času. To ovšem předpokládá podstatně kvalitnější výběr a přípravu sociálních pracovníků a rozpracování vhodných strategií i konkrétních technik působení na rizikové sociální skupiny.

Čím nižší bude vzdělání budoucího kriminálního toxikomana a čím spíše bude mít již na základní škole neomluvené absence, tím rychlejší bude rozvoj jeho návykového chování, v extrémním případě do jednoho týdne od prvního kontaktu s drogou.

Příčinou rychlého rozvoje návyku nebude velmi pravděpodobně samotná nízká úroveň vzdělání či záškoláctví, nýbrž spíše základní porucha spočívající v nižší úrovni rozumových schopností, nedostatečné motivaci ke školnímu výkonu, v neodpovědnosti a tendenci porušovat sociální normy a v kompenzačním významu drogy a skupiny, která její abúzus reprezentuje pro osobnost uspokojením potřeby sociálního uznání, dráždivé stimulace a neobvyklých prožitků.

Jiná statisticky významná vazba mezi tempem rozvoje návyku a osobnostními či environmentálními charakteristikami nalezena nebyla.

S rozvojem návyku dochází – podle literatury – i ke změnám osobnosti toxikomana. Tento fakt se však nepodařilo dostatečně jasně prokázat.

Zjištěná vysoce významná závislost subjektivně vnímaných změn osobnosti vlivem abúzu drog a aktuálně diagnostikované poruchy osobnosti může být vyložena dvojím způsobem. Jednak možnou závislostí diagnózy na aktuálním psychickém stavu a povaze sociálních problémů, což je – vzledem k převažující psychiatrické poruše – méně pravděpodobné, jednak tím, že si jedinec uvědomuje vlastní problémovost, zřejmě prostřednictvím reakcí společnosti na jeho chování, a přesunuje odpovědnost za ni na drogu. Kriminální toxikomani, kteří zneužívají drogy ve skupině, mají tendenci popírat vliv drogy na svoji osobnost, zatímco „osamělí vlci" jej spíše akceptují. To může být dáno působením specifické skupinové ideologie, která – jak již bylo zmíněno – poskytuje členům party systém racionalizací i vlivem samotné skupiny kompenzující svým bezvýhradným přijetím odmítnutí ze strany společnosti.

S působením skupiny úzce souvisí i zjištěná vysoce významná závislost abúzu drog ve skupině a nerealistického životního stylu toxikomana ($r = 0{,}261^{++}$). Jedinec, který má sníženou schopnost vyrovnat se se zátěží jejímž následkem obvykle rezignuje před životními potížemi, bude spíše vyhledávat skupinu, která mu poskytne bezvýhradně přijetí, akceptuje jeho maladaptivní chování a navíc mu poskytne prostředek pohodlně kompenzující – jen zdánlivě – všechny životní neúspěchy, místo aby vynakládal – někdy velmi značné – úsilí o změnu s nejistou vyhlídkou na úspěch.

Poslední zjištěná významná závislost proměnných „trestná činnost před počátkem abúzu drog" a „poruchové vazby na primární sociální skupinu" ($r = 0{,}194^{+}$) v podstatě jen doplňuje to, co již bylo opakovaně zdůrazněno, a sice o sociální izolaci jedinců vykazujících kriminální chování.

(Pokračování následuje.)

Do redakcie prišlo dňa: 8. 3. 1990
Adresa autora: PhDr. I. Budka, Zárubova 494/26, 142 00 Praha 4 – Lhotka